

KERESZTES CSABA

főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Aetas 40. évf. 2025. 1. szám, 199–202.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.1.199-202

www.aetas.hu

Marad a bosszúvágy mindhalálíg?

Feitl Írisz – Németh Csaba (szerk.): Az első lövés. Kossuth tér, 1956. október 25. Budapest: Országgyűlés Hivatala, 2021. 456 oldal

E sorok szerzője már írása elején nyíltan feltesz egy ebben a műfajban szokatlan kérdést: lehet-e, szabad-e vállaltan szubjektív recenziót írni? A saját véleménye egy óvatos igen, ám a végleges választ maga a recenzió tartalmi összessége fogja megadni, a tisztelt olvasó pedig eldönti, hogy új és egyúttal összességében tárgyilagos ismeretek birtokába jutott-e. Tegyük hozzá mindehhez: nehéz objektív módon értékelni a máig emlegetett, tragikus és gyászos 1956. október 25-i Kossuth-téri sortűz eseményeit. Nem sok ehhez hasonló feltáratlan háttérű – vagy mondhatjuk úgy is: rejtélyes – történelmi eset található a magyar közelmúltból (bár véres és máig gyűlöletet szító akad több is).

A sortűzet körülvevő homály eloszlátása céljából öröndetes az a kezdeményezés, amelyet az Országgyűlési Múzeum 2016-ban indított el. Kutatócsoport alakult a sortűz történetének feltárására és az áldozatok számának megállapítására. 2017-ben felhívást tettek közzé, hogy az 1956. októberi „véres csütörtök” résztvevőiről és áldozatairól rendelkezésre álló ismereteket személyes emlékekkel, fotókkal, dokumentumokkal, esetlegesen tárgyi anyaggal bővíthessék. Ezután az összegyűjtött adatokból, kutatási eredményekből dokumentumfilm készült,¹ majd 2021-ben rendkívül jó kiállítású kötetbe

foglalva adták ki a feldolgozott információkat, több kapcsolódó tanulmány kíséretében.

A kötet nehezen sorolható be egyértelműen egy műfaji kategóriába. Nem feltétlenül monográfia („a témát jól, összességében részletesen feldolgozták a különböző szakmunkákban”, 10. old.), ugyanakkor több, mint új kutatási eredmények bemutatása (ez egy folyóirat-tanulmányban is elért volna). Egyfajta tanulmánykötet, évfordulós kiadvány is lehetne, azonban nem ez volt a cél.

A véres eseményről szóló korábbi leírásokról, feldolgozásokról a kötet bevezetője után az „Elhallgatások, torzítások, megfejtések. A Kossuth-téri sortűz a történelmi irodalomban” című tanulmányban ad számot a két szerkesztő. Ezzel vált a kötet első két része jó historiográfiává, amely akár mintául is szolgálhat minden hasonló jellegű munkához. Summázzák – s ha nem is teljes mértékben, de ütköztetik – az eddigi kutatások eredményeit, az ellentmondásos véleményeket, következtetéseket. (Esetleg a még a Párttörténelmi Intézetben korábban indult átfogó anyaggyűjtésről bővebben is szólhattak volna.) A felmerülő kérdésekre (Mennyien lehettek a tüntetők; miért mentek oda; kik/mely szervezet felelős a vérengzésért?) végleges és teljes választ a szerzők nem tudnak adni, az a jelenleg rendelkezésünkre álló források alapján nem lehetséges. Ahogy a szerzők maguk is kijelentik, a teljes körű megismeréshez égetően szükségesek lenné-

¹ „Az első lövés (bővített) – The first shot (extended)”. Megtalálható: <https://www.youtube.com/watch?v=iAt-Svhm49A> (Utolsó letöltés: 2023. június 1.)

nek a releváns szovjet iratanyagok, valamint esetlegesen keletkezett visszaemlékezések!

M. Kiss Sándornak „Az 1956-os sortűzhöz vezető út...” című tanulmánya a korszak fegyveres testületeinek működési kereteit mutatja be, különösképpen a fegyverhasználat szabályait. A történetekkel fűszerezett, idézetekkel szemléltetett írás alapos elemzést nyújt a korabeli szolgálati szabályzatról, valamint Kopácsi Sándor (1956-ban Budapesti rendőr főkapitánya) szakvéleményéről.

Cseh József „Katonai alakulatok a Parlament környékén” című tanulmánya szintén fontos alapismereteket nyújt a sortűz körülményeinek feltárásához, hiszen a fegyveres erők (sőt, fegyverrel ellátott szervezetek) elhelyezkedését, tevékenységét minden kutatónak alaposan vizsgálnia kell.

Az állambiztonsági iratok áttanulmányozása nyomán Unger Gabriella tollából született tanulmány („Véres ellenforradalmi provokáció”) számos új és hasznos adatot tartalmaz. Ugyanakkor elmaradt a kötet többi részével való egybevetés, ami szükséges lett volna az ismétlődések elkerülése érdekében.

A „Sortűz az amerikai dokumentumokban” című tanulmány (Lengyel Eszter) jól összeállított írás, sodró lendületű, azonban lényegében szintén csak a többi tanulmányban olvasható értékeléseket tartalmazza.

Ezt követően olvashatók a kulcsfontosságúnak tekinthető szövegek, maguk a visszaemlékezések (Pál Zoltán: „A »véres csütörtök« és az oral history-források”). Az ezekhez készített magyarázó felvezetés tartalmaz – azonban a forrásközlések lényegében önmagukban állnak, és csupán helykitöltő szerepre vannak kárhóztatva. A forrásszövegek összefoglaló elemzés nélküli közzétevése nem helyeselhető. (Bözsöny Ferenc például nem volt személyesen jelen sortűznél, visszaemlékezése mégis szerepel itt.)

Új szemléletről tanúskodik és fontos részeredményeket tár fel a „fotótörténeti” fejezet (Németh Csaba: „A fénykép mint forrás

a Kossuth téri sortűz és a »véres zászlós« felvonulás történetében”). A két eseményen – a sortűz napján és a megemlékező felvonáson – készült felvételek aprólékos elemzése nyomán értékes összeállítás született mind a képek tartalmát, mind pedig készítőik személyét illetően. Természetesen ettől még a fotók az „első lövést ki adta le” kérdésében csak másodlagos jelentőségű források maradnak.

Mihályfi-Tóth Alexnek az Országos Mentőszolgálatról szóló, nem is annyira rövid története („Mentőmunka a Kossuth téren. Tömeges sérülések ellátásáról az 1956-os mentő-esetnaplók és egészségügyi iratok alapján”) lebilincselően izgalmas, egyben adat- és fényképgazdag, ennek ellenére nem e munka keretei közé illik. Minden dicséret megilleti a szerzőt – e munkát folytatni, bővíteni kellene –, azonban az 1956. október 25-i végzetes nap mentéstörténetének megismeréséhez egy a lényegre szorítkozó, szikár leírás bőven elégséges lett volna. (A közölt OMSZ dokumentumok elemzése is kiváló és hiánypótló, viszont elmaradt azok lelohelyének feltüntetése.)

A kötetet a projekt célkitűzésének „tartalmai esszenciája” zárja: az áldozatok számának megismerésére tett kutatások összegzése (Feitl Írisz – Unger Gabriella: „A sortűz áldozatainak kutatása”). A két szerző nem titkolta, hogy lényegében csak a halálos áldozatok számának, főbb adatainak megállapítására koncentráltak, és „lehetséges áldozatok” adatbázisának létrehozását tűzték ki célul, bár kezdetben a cél „az elhunytak életrajzi feltárása volt”. Jelentős mértékben támaszkodtak a korábbi kiadványok adataira, főképp Horváth Miklós és Tulipán Éva műveire.² (Ők voltak egyébként e fejezet lektorai is.) Új eredményként rövid életrajzokkal mutatják be az áldozatok származását, életpályáját, statisztikailag is elemezve a megismert tényeket.

² Lásd például: Horváth Miklós – Tulipán Éva: *In memoriam 1956*. Budapest: Zrínyi Kiadó 2006. 366.

A lista a „biztos” halottakról sajnos hosszú, és a kutatások nyomán még hosszabb lett: 88 főre növekedett az eddig ismert 66 főhöz képest. A sebesültek számát 170–200 fő közé teszik, és rögzítik, hogy a halottakhoz képest kétszeres szorzóval számolnak, de őket részletesen nem kutatták. Kifejtést érdemelt volna, hogy mennyire vették figyelembe a többi szakmunkában a sebesültek számára és kezelésére vonatkozó információkat, hiszen a háborúkkal foglalkozó szakmunkák négyzeresre teszik a sebesültek arányát az elhunytakéhoz képest.

A szerzők kitérnek a belügyi áldozatokra is. Róluk, az államszocializmus alatt született munkák alapján eddig is többet lehetett tudni a civil áldozatokhoz képest, azonban – nagyon helyesen – e munkában is helyet kaptak, természetesen új szemszögből értékelve az ő tragikus sorsukat. A teljes körű bizonyosság kedvéért a neveket, beosztásokat jobban össze kellett volna vetni a kötet legelső tanulmányaiban foglalt katonai szervezeti adatokkal. Emellett felvethető, hogy az államszocialista korszakbeli kutatások esetlegesen fennmaradt anyagait (jelentések, de akár az akkori kutatók egykori jegyzeteit) is át lehetne tekinteni. A szintén itt olvasható „Életrajzi rekonstrukciókban” tíz rövid fényképes életrajzot adtak közre, szintén ismeretlen céllal, és azt sem tudni, mik voltak a válogatás szempontjai.

A kötet már fentebb kifejtett érdemein túlmenően leszögezhető, hogy komplex munkát tettek le a szerzők a történészek és az érdeklődő nagyközönség elé, korrekt szakmai értekezésekkel, megfelelően leszűrt eredményekkel. Következtetéseik döntő többsége megalapozott és megfelelően hivatkozott. A kutatás gyümölcsözőnek bizonyult.

A gyümölcs aromájába azonban kissé fanyar utóíz vegyül. Az események megértéséhez hasznos lett volna részletesebben kifejteni a korabeli fegyveres testületek, illetve azokon belül is az államvédelem (és a határőrség) szervezetrendszerét, politikai felada-

tait és egyúttal októberi tevékenységét is.

Dicsérendő és elismerendő az igyekezet a korábbi munkák eltérő eredményeiből fakadó ellentétek feloldására. Ugyanakkor talán jobb lett volna, ha a biztos tények és adatok külön elemzésben szerepeltek volna, elkülönítve az ellentmondásosnak tekinthető vagy a még kellően nem ismert történések, összefüggések leírásától. Emellett jobban össze kellett volna hangolni a (rész)tanulmányokat, így csökkenthető lett volna az egymásra utalás. Ezzel kialakult volna egy – adatgyűjteménnyel kiegészített – szintézis.

A történész szakma által kissé lenézően műkedvelőnek titulált szerzők műveit is alaposabban górcső alá kellett volna venni, felhasználni az általuk kikutatott forrásokat, illetve, ha kell, cáfolni az elterjedt állításokat, adatokat (például a „több mint ezer halott” számadat átkerült a köztudatba, vagy a volt partizánok szerepét a szerkesztők sem részletezték, csak lábjegyzetben cáfolták). Szintén további kutatást igényelnek azok az állítások, amelyek szándékos iratmegsemmisítésekről szólnak: „Előfordulhatott az is, hogy belügyi szervek semmisítettek meg...” (391. old.); „meghamisítottak halálozási anyakönyvi kivonatokat”. (392. old.) Ilyen kijelentéseket illetet volna alátámasztani.

A kutatócsoport tagjai áttanulmányozták a Belügyminisztérium anyagát az Országos Levéltárban, de joggal állapítják meg, hogy az „államigazgatás felsőbb szerveinek” anyagai 1956-ra vonatkozóan meglehetősen kevés primer adatot tartalmaznak, főleg az erőszakos atrocitásokról. Vannak azonban más fondok, melyek – ha szórványosan is, de – tartalmaznak iratokat és kiegészítő adatokat a Kossuth téri eseményhez kapcsolódóan. Ilyen például a Honvédelmi Bizottság iratanyaga (MNL OL XIX-A-98 törzsszám), amelyben például megtalálhatók a Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérmeket kapott személyeik listái.³

A kötetben említik az 1995-ben lefolytatott ügyészégi nyomozást (Budapesti

³ A könyv 10. oldalán idézett kitérítési feljegyzés másodlata is megtalálható itt.

Ügyészség Nyom. Hiv. I/1341/1994. száma alatt). Ezen ügy(irat) anyaga azonban, fontossága ellenére, még nem érkezett be a fővárosi levéltárba.⁴ A szerzők megjegyzése szerint több kórház irattárába nem tudtak bejutni. Ezt magam is meg tudom erősíteni: a recenzió teljessége érdekében megkerestem az egyik budapesti kórház régi irataik kutatása céljából, azonban mindez főigazgatói engedélyhez kötött jog, vagyis megtagadható.⁵

E könyvismertető ettől a ponttól kezdve válik nyíltan szubjektívvá, ugyanis az 1956-os Kossuth-téri események során az anyai nagy-nagybátyám (id. Pluhár Lajos) nyomtalanul eltűnt. Három, immár teljesen elárvult gyermeket hagyott maga után (édesanyjuk már korábban elhunyt), és szerencse a szerencsétlenségben, hogy nem voltak már kisgyerekek, kamaszkoruk végén járva önállóítani tudták magukat. A Kossuth téri tüntetésen egyik gyermeke, idősebbik leánya is részt vett, aki comblövésrel, de túlélte a vérfürdőt. Az ő későbbi visszaemlékezéseiből tudjuk,⁶ hogy az első lövések eldördülésekor mindketten menekülni kezdtek, elsodródtak egymástól. Őt futás közben érte a lövés, elájult, és később egy kórházban tért magához. (Ezért is kár, hogy a sebesültek sorsát nem vizsgálja a könyv!) Édesapját sem ő, sem két testvére nem látta soha többé. Pedig nem

nyugodtak bele a történetekbe. A fiútestvér a következő hetekben végigjárta a kórházakat, illetve megnézte a közszemlére kitett halottakat, azonban apját nem tudta megtalálni. 1989 után a Belügyminisztérium irataiból igyekeztek információkat megtudni. Erőfeszítései nem jártak eredménnyel. Hasonlóan kudarcos volt a sajtó, sőt a bírósági út. a 2001–2002-ben lefolytatott ún. sortűz-per is.⁷ A most lefolytatott kutatás folyamán sem lehetett bizonyítani, hogy az édesapa a sortűz által lelte halálát. A nyolcvannolc fős listába így, helyesen, nem vették fel, az eltűntekről pedig sajnos eddig még nem készült névsor, nevének említése egy végjegyzetbe került.

Az egyértelmű, hogy egy tudományos intézmény nem keresőszolgálat, és nem is igazságszolgáltatási szervezet. Az ilyen esetek láttán döbbenhet rá egy közgyűjteményben, „tudományos” munkakörben dolgozó személy, hogy mik a társadalom elvárásai egy történeti kutatás kapcsán. A közgyűjtemények felé fordulóknak nem feltétlenül magas szintű okfejtéseket, a tudományosság követelményeit magukon viselő tanulmányokat várnak, hanem egyrészt általános érvényű, letisztázott megállapításokat, másrészt pedig választ a saját magukat vagy családjukat érintő kérdésekre.

⁴ A Budapest Főváros Levéltára munkatársának 2023. február 21-i, elektronikus levélbeli szíves közlése alapján. (Az elektronikus levél a szerző birtokában.)

⁵ Sajnos a vonatkozó 1997. évi XLVII. tv. 21. §-a több megkötést tartalmaz: „Tudományos kutatás céljából az intézményvezető vagy az adatvédelmi tisztviselő engedélyével a tárolt adatokba be lehet tekinteni, azonban tudományos közleményben nem szerepelhetnek egészségügyi és személyazonosító adatok oly módon, hogy az érintett személyazonossága megállapítható legyen. Tudományos kutatás során a tárolt adatokról nem készíthető személyazonosító adatokat is tartalmazó másolat.”

⁶ Franka Tibor: *Marad a bosszúvágy mindhalálig*. Magyar Fórum, 2002. augusztus 15. 9.

⁷ Nánási László: *Október 25.: sortűzper*. Magyar Nemzet, 2002. április 11. 2.